

De relatie tussen Stad en Ommelanden, deel 1: 1536-176

Albert van der Kaap

In de tweede helft van de vijftiende eeuw nam voor Stad en Ommelanden de dreiging van buitenaf toe, vooral van de kant van de Bourgondische hertogen (Karel de Stouere). Voor de Ommelander landschappen een belangrijke reden om zich nog eens nader met de stad te verbinden. Dit leidde tot het grote verbond van 6 augustus 1473, waarin zijn zegen dat zij *'omme nutticheit, eendracht ende salicheit onses menen Vrieslandes ende der Stad myt malkanderen leeffliken ons hebben verdragen, begrepen ende myt gansen trouwen geloefft.'* Stad en Ommelanden spreken af dat zij zich gezamenlijk tegen 'buitenlandse' bedreigingen zullen verdedigen en dat zij elkaar, naar vermogen, te hulp zullen komen.

Veel bepalingen in dit verdrag waren overigens niet nieuw¹, maar het waren een aantal nieuwe bepalingen die de relatie tussen Stad en Ommelanden op scherp zetten en die een eeuw later tot grote spanningen leidden. Artikelen die tot doel hadden de positie van de Groninger handelaren en bierbrouwers veilig te stellen en van Groningen het economisch centrum van het noorden maakten. Het ging om protectionistische maatregelen ten behoeve van de gilden, vooral het brouwersgilde.

Graan uit de Ommelanden mocht, noch over land, noch over zee, meer worden uitgevoerd. Buiten de stad mocht geen bier gebrouwen worden, anders dan voor eigen gebruik van prelaten, hoofdelingen. 'Vreemd' bier mocht niet getapt of verkocht worden, anders dan voor eigen gebruik. De grote aandacht voor bier valt voor mensen uit de eenentwintigste eeuw pas te begrijpen als we weten hoe belangrijk bierbrouwen als economische activiteit was en hoe belangrijk daardoor het brouwersgilde. Uit het oudste bewaard gebleven stuk van het brouwersgilde blijkt dat er in 1423 273 leden stonden ingeschreven; in 1436 was dit aantal opgelopen tot 562. Dit wil overigens niet zeggen alle leden actieve brouwers waren; het gildelidmaatschap bood zekerheid en opende voor zijn leden de weg naar het stadsbestuur. Met de bedrijfstak waren dan ook de namen van hoofdelingen als Clant, Sickinghe, Jarges, Lewe en Rengers verbonden. Na overgang naar het protestantisme (de Reductie van 1594) telde de stad ongeveer tachtig brouwerijen.²

Verlenging van het verbond

Op 23 december 1482 is het Grote Verbond van 1473 voor veertig jaar verlengd. Dit betekent dat het in 1522 zou aflopen. In dat jaar was de bestuurlijke en politieke situatie echter van dien aard, dat van een formele verlenging geen sprake kon zijn.

Rond 1500 had de stad Groningen het erg moeilijk gekregen. Het stadsbestuur had zich vertild aan Westerlauwers Friesland en toen de stad in 1506 graaf Edzard van Oost-Friesland als landsheer moest erkennen, raakte ze haar zeggenschap over de Ommelanden kwijt. Deze periode was van korte duur, want al in 1514 slaagden de Groningers er, met de steun van de hertog van Gelre, in hun positie ten opzichte van de Ommelanden vrijwel geheel te herstellen.

¹ Zie het verbond voor tien jaren tot onderlinge bijstand en tot handhaving van de rechtszekerheid tussen Humsterland, Vredewold, Langewold, Middag en de stad Groningen, 1428.

² <https://www.ensie.nl/encyclopedie-groningen/bierbrouwerijen>

In 1521 achtten de Groningers, mogelijk met het zicht op de noodzakelijke verlening van het verbond uit 1482, de tijd rijp voor de 'abten, prelaten, hoofdelingen, eigenerfden en gemene onderdanen' van de Ommelanden om zich aan hertog Karel van Gelre te onderwerpen.

De hertog zegde, in zijn verklaring van 20 juni 1521, uitdrukkelijk toe dat hij de Ommelander 'privileges, vrij- en heerlijkheden en oude gewoonten en tradities', zoals bedoeld in het verbond van 1473 te handhaven. Op deze manier werd de continuïteit in de relaties tussen Stad en Lande hersteld, die door de ontwrichtende gebeurtenissen van de voorbije dertig jaar in gevaar was gekomen.

In 1536 komen Stad (met Gorecht en Oldambt) en Ommelanden bij het verdrag van Grave samen, als heerlijkheid, onder gezag van Karel V en werden daarmee deel van de Habsburgse Nederlanden. Niet onbelangrijk, de stad bleef in het bezit van overigens van haar rechten en vrijheden. Voor een bedrag van twaalf duizend gulden per jaar zou de vorst hen beschermen en hun vrijheid en gewoonten respecteren. Daarnaast hadden de Groningers uitdrukkelijk laten vastleggen dat de stad ook de baas bleef in het Gorecht en het Oldambt. In de jaren veertig is er nog een serieuze, maar vruchteloze, poging gedaan om het Verbond van 1473 en 1482 te moderniseren.

Nog weer enkele decennia later, op 17 januari 1575, kwam het tot een regelrechte breuk tussen Stad en Lande: op die datum besloten de 'Friese Ommelanden tussen Eems en Lauwers' het 'grote verbond' van 1482 met de stad Groningen op te zeggen. Over die periode meer in De relatie tussen Stad en Ommelanden, deel 2: Het 'verraad van Rennenberg'.

Stadhouders van de noordelijke gewesten

- Georg Schenck van Toutenburg 1636-1540
- Maximiliaan van Egmont 1540-1548
- Jan de Ligne, graaf van Arenberg 1549-1568
- Karel van Brimeu 1568-1572
- Gilles van Berlaymont 1572-1573
- Caspar de Robles 1583-1576
- George van Lalaing, graaf van Rennenberg 1576-1581
- Francisco Verdugo 1581-1594.

Om de jaren die voorafgingen aan het zogenaamde 'verraad' van Rennenberg te begrijpen moeten we kort aandacht besteden aan de relatie tussen de keizer en de stad Groningen en aan het bestuur in Stad en Ommelanden.

Verzet tegen de centralisatiepolitiek van Karel V

Vanaf 1531 werkte keizer Karel V, via zogenaamde collaterale raden: de Raad van State, de Geheime Raad en de Raad van Financiën aan een sterker centraal gezag in de Nederlanden. Toch bleef zijn greep op Groningen, ook nadat noordelijke gewesten in 1536 onder zijn bestuur waren gekomen, beperkt. Weliswaar werd in 1538 een luitenant toegevoegd aan de Hoofdmannenkamer, maar de

stad beschouwde deze vertegenwoordiger van de centrale regering, slechts als een gelijke van de vier andere hoofdmannen en niet als hun meerdere.³

In 1538 werd een (eerder opgestelde) kerkordening van kracht die in 1558 nog eens werd bekrachtigd. Deze in gemeenschappelijk overleg tussen de geestelijkheid en de stedelijke overheid van Groningen tot stand gekomen ordening maakte een zekere religieuze veelkleurigheid min of meer wettig.

De bisschoppen van Utrecht en Münster hadden ook weinig rechtstreekse invloed in de kerken. De rijke, adellijke of aristocratische families bleven vasthouden aan hun oude collatierechten. Ook de kloosters wilden zo autonoom mogelijk blijven. Zo werd de persona, de hoofdpastoor, niet benoemd door de bisschop, maar maakten de drie andere pastoors, in samenwerking met de vier burgemeesters, zelf uit wie hun hoofd werd. In Groningen was dus tot op zekere hoogte sprake van een door de overheid getolereerde godsdienstvrijheid.

In 1568 brengt Alva een bezoek aan Groningen en trekt alle privileges die in 1536 nog geldig waren gebleven in. Hiermee kwam er volgens Abel Eppen een einde aan *'een egenwyllyge naturelicke religioensvrede'*.

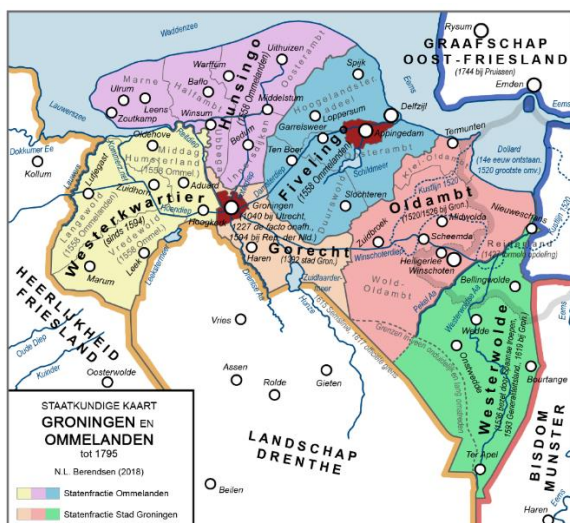
Groningen in 1575 op een ets van Frans Hogenberg.⁴

Bestuur van Stad en Ommelanden

Stad en Ommelanden bestonden uit twee, in principe, gelijkwaardige onderdelen, de stad Groningen en de Ommelanden, dat drie kwartieren telden: Hunsingo, Fivelgo en Westerkwartier.

³ Dit college sprak recht in zaken tussen Stad en Ommelanden. De leden werden aangewezen uit de oud-burgemeesters en raad.

⁴ <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-2019-2178>

Bestuur van de stad

Aan het hoofd van de stadsregering stonden vier burgemeesters en twaalf raadsleden, gekozen door een vijftal door het lot aangewezen 'keurheren' uit de 'Gezworen Meente'. Deze Meente was een vaste, aristocratische, vertegenwoordiging van de burgerij bestaande uit 24 personen. Zij hadden drie woordvoerders, de Taalmannen. De gilden werden vertegenwoordigd door drie 'Bouwmeesters'⁵. En dan was er nog het 'Gildrecht', een college van zestien personen dat toezicht hield op het stapelrecht.

Rechtszaken tussen stedelingen en Ommelanders werden behandeld door de Hoofdmannenkamer, bestaande uit vier personen die werd voorgezeten door een luitenant als vertegenwoordiger van de centrale regering. Ten slotte was er nog de syndicus, die elders pensionaris werd genoemd.

⁵ Deze, opvallende, naam is waarschijnlijk ontleend aan het feit, dat zij het batig saldo van de gildenrekeningen aanwendden voor openbare bouwwerken.

Het Provinciehuis, waar de magistraat van de stad bijeenkwam, met rechts de consistorie van de Martinikerk. Aquarel van Jan Bulthuis uit 1774.

Bestuur van de Ommelanden

De term Ommelanden verwijst naar een aantal (van oorsprong Friese) plattelandsdistricten of landschappen rond de stad Groningen. In de 16e eeuw werden vijf Ommelanden onderscheiden. Het Ommelander grootzegel van 1579 toont de wapens van de volgende landschappen:

- Hunsingo
- Fivelingo
- Humsterland
- Langewold
- Vredewold

De voortdurende twisten tussen Stad en Ommelanden brachten de Ommelanders er in 1558 toe de definitieve grondslag te leggen voor een eigen bestuursorganisatie. Een college van gedeputeerden werd belast met de verdediging van de Ommelander vrijheden. De vertegenwoordigers van de Ommelanden, de abten, prelaten, hoofdelingen, eigenerfden en volmachten, kwamen onafhankelijk van de stad bijeen en namen besluiten, voornamelijk met betrekking tot de geschillen met de stad. Een jaar later kregen zij een eigen syndicus. In 1571 kregen de Staten van de Ommelanden de beschikking over een eigen gebouw, het Ommelanderhuis, een voormalig refugium van het Johanniterklooster van Oosterwierum.

Het Ommelandenhuis in de Schoolstraat in Groningen op een aquarel van Jan Bulthuis uit 1786. Het Ommelandenhuis gold voor de stedelijke regering als extraterritoriaal gebied.